

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

XVIII

a m ž i a u s
studijos

10

VILNIUS

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės
sostinė

Sudarytoja

RAMUNĖ ŠMIGELSKYTĖ-STUKIENĖ

Lietuvos istorijos
institutas

Vilnius
2024

XVIII amžiaus studijos | Eighteenth-Century Studies

Recenzuojamas tęstinis mokslo leidinys, leidžiamas nuo 2014 m. | Peer-reviewed journal published since 2014.

Redakcinė kolegija | Editorial Board

Pirmininkė | Editor-in-Chief

Prof. dr. Ramunė ŠMIGELSKYTĖ-STUKIENĖ

Lietuvos istorijos institutas

Atsakingasis sekretorius | Editorial Secretary

Dr. Adam STANKEVIČ

Lietuvos istorijos institutas

Dr. Lina BALAIŠYTĖ

Lietuvos kultūros tyrimų institutas

Prof. dr. Richard BUTTERWICK-PAWLIKOWSKI

Londono universiteto koledžas | University College London

Prof. habil. dr. Jolanta GELUMBECKAITĖ

Frankfurto prie Maino Goethės universitetas | Goethe-Universität Frankfurt am Main

Doc. dr. Robertas JURGAITIS

Lietuvos istorijos institutas

Prof. habil. dr. Janina KAMIŃSKA

Varšuvos universitetas, Pedagogikos fakultetas | Uniwersytet Warszawski, Wydział Pedagogiczny

Doc. habil. dr. Ilja LEMEŠKIN

Praho Karolio universitetas, Baltistikos centras | Univerzita Karlova v Praze

Habil. dr. Andrej MACUK

Lenkijos mokslų akademijos Tadeuszo Manteuffelio Istorijos institutas |

Instytut Historii im. Tadeusza Manteuffla Polskiej Akademii Nauk

Prof. habil. dr. Dariusz ROLNIK

Katovičų Silezijos universitetas | Uniwersytet Śląski w Katowicach

PD habil. dr. Christiane SCHILLER

Berlyno Humboldtų universitetas | Humboldt-Universität zu Berlin

Dr. Gintautas SLIESORIŪNAS

Lietuvos istorijos institutas

Dr. Asta VAŠKELIENĖ

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

Prof. habil. dr. Andrzej B. ZAKRZEWSKI

Varšuvos universitetas, Teisės istorijos institutas | Uniwersytet Warszawski, Wydział Prawa i Administracji

Knygos leidybą pagal „Valstybinę lituanistinių tyrimų ir sklaidos 2016–2024 metų programą“ finansavo

Lietuvos mokslo taryba (sutarties Nr. S-LIP-2.4-14)

Sponsored by the Research Council of Lithuania

Svetainė internete | Website <http://www.istorija.lt/journals/xviii-amziaus-studijos/>

Redakcinės kolegijos adresas | Contact address

Lietuvos istorijos institutas

Tilto g. 17, 01101 Vilnius, Lietuva

El. paštas smigelskyte.stukiene@gmail.com

Bibliografinė informacija pateikiama Lietuvos integralios bibliotekų informacinės sistemos (LIBIS) portale [ibiblioteka.lt](http://biblioteka.lt)

© Sudarymas, Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, 2024

© Straipsnių autoriai, 2024

© Lietuvos istorijos institutas, 2024

ISBN 978-609-8314-50-2

ISSN 2351-6968

TURINYS

Redaktorės žodis / *Ramunė Šmigelskytė-Stukienė* . . . 8

A Word from the Editor / *Ramunė Šmigelskytė-Stukienė* . . . 13

VILNIUS – POLITINIO GYVENIMO CENTRAS

Mindaugas Šapoka

Vilniaus miestas praūžus karui ir marui (1710–1717 m.) . . . 20

Vilnius after the Outbreak of War and Pestilence (1710–1717). *Summary* . . . 35

Bernadetta Manyś

The Diary of Michał Kazimierz Radziwiłł ‘Rybeńko’ as a Source for the Study of the History of Vilnius . . . 36

Mykolo Kazimiero Radvilos Žuvelės dienoraštis – Vilniaus istorijos tyrimų šaltinis.

Santrauka . . . 55

Andrej Macuk

Działalność koadiutora wileńskiego Józefa Stanisława Sapiehy na sejmikach w Wilnie w czasach panowania Augusta III . . . 56

Vilniaus koadjutoriaus Juozapo Stanislovo Sapiegos veikla Vilniaus seimeliuose valdant Augustui III. *Santrauka* . . . 86

Domininkas Burba

Pacų giminės teisminiai procesai su Vilniaus vienuolynais XVIII amžiuje: būtų turinys, tendencijos ir eiga . . . 87

Trials of the Pacowie Family Against the Monasteries of Vilnius in the 18th Century:

Content, Trends and Course of the Cases. *Summary* . . . 106

Mariusz Machyňa

Garnizon Wileński wojska Wielkiego Księstwa Litewskiego w czasach stanisławowskich (1764–1795). Wybrane elementy . . . 107

Vilniaus įgula Stanislovo Augusto epochoje. *Santrauka* . . . 125

Robertas Jurgaitis

1794 m. vasario 3–7 d. Vilniaus tribunolinio seimelio veikla: vienos sesijos istorija . . . 126

Activities of the Vilnius Tribunal Dietine of 3–7 February 1794: History of One Session.

Summary . . . 142

MIESTAS IR MIESTIEČIAI

Mindaugas Klovas

The Debts of the City of Vilnius in the Second Half of the 18th Century . . . 146
Vilniaus miesto skolos XVIII a. antroje pusėje. *Santrauka* . . . 168

Violeta Pansevič

Vilniaus miestiečių požiūris į vaikų edukaciją XVIII a. . . . 170
Attitudes of Vilnius Burghers to Children's Education in the 18th Century. *Summary* . . . 184

Rūta Miškinytė

Elgetos Vilniaus visuomenėje XVIII a. . . . 186
Beggars in 18th-Century Vilnius Society. *Summary* . . . 211

VILNIUS – KULTŪROS ŠVIESULYS

Janina Kamińska

Wileńskie instytucje kształcenia i wychowania drugiej połowy
XVIII wieku . . . 214
Vilniaus mokymo ir lavinimo institucijos XVIII a. antroje pusėje. *Santrauka* . . . 227

Ewa Kula

Wileńscy ekszezuici w służbie Komisji Edukacji Narodowej . . . 228
Vilniaus eksjėzuitai Tautinės edukacinės komisijos tarnyboje. *Santrauka* . . . 244

Ina Kažuro

A Book Engraving as a Source for Studying the History of Vilnius
University . . . 245
Knygos graviūra kaip Vilniaus universiteto istorijos tyrimų šaltinis. *Santrauka* . . . 264

VILNIAUS VARDAI IR VEIDAI

Rūta Janonienė

Gimęs Ukrainoje, tapęs vilniečiu: dailininkas Konstantinas Otoselskis . . . 266
Born in Ukraine – Becoming an Inhabitant of Vilnius: Artist Konstanty Ottosielski.
Summary . . . 280

Paulina Paul

Koncepcja oświeceniowego muzeum w działalności naukowej i pedagogicznej
ks. Stanisława Bonifaca Jundziłła . . . 281
Apšvietos muziejaus samprata mokslinėje ir pedagoginėje kunigo Stanislovo Bonifaco
Jundzilo veikloje. *Santrauka* . . . 298

RECENZIJOS IR ANOTACIJOS

Mindaugas Šapoka. *Didysis Šiaurės karas 1700–1721: karas, pakeitęs moderniąją Europą*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2021. – 320 p. ISBN 978-609-8183-88-7 / *Ramunė Šmigelskytė-Stukienė* ... 300

Tarp būties ir atminties. Senieji Vilniaus pilių vaizdai. Tarptautinės parodos katalogas / Between Presence and Memory. Historic Images of the Vilnius Castles. International Exhibition Catalogue. Katalogo sudarytojai / Catalogue compilers Vydas Dolinskas, Rita Lelekauskaitė-Karliienė, Gabija Tubelevičiūtė, Marijus Uzorka, Vilnius: Nacionalinis muziejus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai, 2024. – 384 p. ISBN 978-609-8061-90-1 / *Ramunė Šmigelskytė-Stukienė* ... 307

Pawel Zając OMI. *Stanisław Konarski przed Świętym Oficjum (1769–1771)*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, 2023. – 851 p. ISBN 978-83-232-4190-4 (spausdintas), ISBN 978-83-232-4191-1 (internetinis) / *Robertas Jurgaitis* ... 315

Asmenvardžių rodyklė ... 319

Vietovardžių rodyklė ... 338

GARNIZON WILEŃSKI WOJSKA WIELKIEGO KSIĘSTWA LITEWSKIEGO W CZASACH STANISŁAWOWSKICH (1764–1795). WYBRANE ELEMENTY

MARIUSZ MACHYNIA

Adnotacja. Celem artykułu jest podkreślenie pokojowego funkcjonowania garnizonu wileńskiego wojska Wielkiego Księstwa Litewskiego od połowy lat sześćdziesiątych do początku lat dziewięćdziesiątych XVIII wieku. Oprócz innych zagadnień w artykule przedstawiono pokojowy skład i strukturę garnizonu, formę zakwaterowania, funkcje pełnione przez wojsko, a także sytuacje konfliktowe.

Słowa kluczowe: Wilno, garnizon wojskowy w Wilnie, wojsko litewskie, artyleria litewska.

Annotation. The aim of the article is to highlight the peaceful functioning of the military garrison in Vilnius from the mid-1760s to the early 1790s. In addition to other issues, the article presents the peaceful composition and structure of the garrison, the form of accommodation, the functions performed by the army, as well as conflict situations.

Keywords: Vilnius, military garrison in Vilnius, Lithuanian army, Lithuanian artillery.

Dzieje wojskowego garnizonu w Wilnie za panowania Stanisława Augusta są obszerne i wielowątkowe. Podobnie jak wojskowość całego Wielkiego Księstwa Litewskiego w tamtej epoce nie zostały jeszcze należycie zbadane i opisane. Organizacją wojska litewskiego i dziejami Komisji Wojskowej zajmował się Valdas Rakutis¹. Kawalerię koronną i litewską narodowego autoramentu, a także strukturę organizacyjną i budżet wojska litewskiego omówił Tomasz Ciesielski². Kilka prac

- 1 Valdas Rakutis, Lietuvos kariuomenės organizaciją reglamentuojantys dokumentai 1717–1775 m., in: *Karo archyvas*, t. XVIII, 2003, p. 65–121; Idem, *LDK kariuomenė ketverių metų seimo laikotarpiu (1788–1792)*, Vilnius: Vaga 2001; Idem, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Karo komisija 1765–1776 m., in: *Karo archyvas*, t. XV, 1998, p. 60–90; Idem, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės artillerija Vilniaus arsenale 1764–1792 m., in: *Vilniaus Žemutinė pilis XIV a. – XIX a. pradžioje: 2005–2006 m. tyrimai*, sudarė Liudas Glemža, Vilnius: Pilių tyrimo centras „Lietuvos pilys“, 2007, p. 111–140.
- 2 Tomasz Ciesielski, Jazda koronna i Wielkiego Księstwa Litewskiego autoramentu narodowego armii Rzeczypospolitej Obojga Narodów w latach 1717–1776, in: *Do szarży, marsz, marsz... Studia z dziejów kawalerii*, red. A. Smoliński, vol. 1, Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2010, p. 23–93; Idem, *Armia Wielkiego Księstwa Litewskiego w latach*

wojskowości litewskiej na początku reform stanisławowskich poświęcił piszący te słowa³. Kadrą osobową i zarazem problematyką struktury organizacyjnej armii litewskiej w latach 1777–1794 zajmowali się dotychczas Mariusz Machynia, Valdas Rakutis i Czesław Srzednicki⁴. Jednak jeszcze cały szereg kwestii mniej lub bardziej szczegółowych, a przy tym mało lub wcale nieznanymi wymaga analizy i opisu. Taką kwestią są dzieje wojskowego garnizonu Wilna. W zamierzeniu niniejszy artykuł ma zasygnalizować pokojowe funkcjonowanie załogi miasta od połowy lat sześćdziesiątych do początku lat dziewięćdziesiątych XVIII wieku. Przedstawione zostaną między innymi skład i struktura garnizonu, forma zakwaterowania, funkcje pełnione przez wojsko, a także sytuacje konfliktowe. Wykorzystanie garnizonu w działaniach wojennych (konfederacja barska, wojna z Rosją 1792 i powstanie kościuszkowskie 1794) nie będą omawiane. Są to zresztą sprawy stosunkowo dobrze znane. Pominęto również pobyty wojsk rosyjskich w mieście. Także dzieje nielicznego garnizonu grodzkiego (zamekowego) – wojewodzińskiego⁵ nie są przedmiotem tego artykułu, z kolei pobyty w mieście chorągwi trybunalskiej są jedynie wzmiankowane.

Na początku panowania Stanisława Augusta powstały Komisje Wojskowe – koronna i litewska – czyli, mówiąc językiem współczesnym, ministerstwa spraw wojskowych. Był to jeden z przejawów pierwszych, ograniczonych jeszcze reform Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Litewska komisja wojskowa rozpoczęła działalność w Grodnie, w lutym 1765 roku⁶. Jednym z jej pierwszych posunięć było wydanie 28 lutego rozkazu zmieniającego dyslokację niektórych regiméntów.

1717–1775. *Komput, budżet i struktury organizacyjne oddziałów*. [Tekst w posiadaniu autora.]

- 3 Mariusz Machynia, Kawaleria litewska w początkowym okresie działań Komisji Wojskowej Rzeczypospolitej Wielkiego Księstwa Litewskiego. Lata 1765–1766, in: *Do szarży marsz, marsz.... Studia z dziejów kawalerii*, ed. Aleksander Smoliński, vol. 2, Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2012, p. 58–60; Idem [Мариуш Махыня], Войска Вялікага Княства Літоўскага ў пачатковы перыяд дзеянняў Вайсковай камііі Вялікага Княства Літоўскага, in: *Arche*, nr 6 (105), червень 2011, p. 289–293; Idem, *Wojsko Wielkiego Księstwa Litewskiego w latach 1765–1768*. [Maszynopis w posiadaniu autora.]
- 4 Mariusz Machynia, Valdas Rakutis, Czesław Srzednicki, *Oficerowie Rzeczypospolitej Obojga Narodów 1777–1794. Spisy*, t. II: *Wojsko Wielkiego Księstwa Litewskiego. Sztab, kawaleria, artyleria, wojska inżynierskie i piechota*, Kraków: Księgarnia Akademicka, Wydawnictwo Naukowe, 1999.
- 5 Dzieje tej formacji w interesującej nas epoce zostały opisane przez Liudasa Glemżę, zob. Liudas Glemža, Vilniaus pilies igula XVIII amžiaus antrojoje pusėje, in: *Lietuvos pilys*, 2010 (2009), t. 5, p. 146–167.
- 6 Mariusz Machynia, *Wojsko Wielkiego Księstwa Litewskiego w latach 1765–1768*, [maszynopis w posiadaniu autora], p. 8, 20; Valdas Rakutis, 1764 m. vykdamosios valdžios reforma karybos srityje ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės karo komisija, in: Ramunė Šmigelskytė-Strukienė, Liudas Glemža, Robertas Jurgaitis, Eduardas Brusokas, *Modernios administracijos tapsmas Lietuvoje: valstybės institucijų raida 1764–1794 metais*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2014, p. 127–156; *Volumina Legum. Prawa, konstytucje i przywileje Królestwa Polskiego, Wielkiego Księstwa Litewskiego i wszystkich prowincji należących na walnych sejmach uchwalonych* (dalej – VL), t. VII, Petersburg: Nakładem Jozafata Ohryzki, 1860 (reprint: Warszawa, 1980), p. 387; *Lietuvos valstybės istorijos archyvas* (dalej – LVIA), f. SA, b. 18249, l. 2, 3–7, l. 17v.

Regiment Konny Buławy Wielkiej Wielkiego Księstwa Litewskiego, stacjonujący w Wilnie zgodnie z konstytucją 1717 roku, ze względu na niedostatek paszy w mieście został przeniesiony do starostwa łódzkiego (województwo trockie)⁷, a miejscem jego stałego postoju stały się Łódzkie. Do Wilna zaś w celu utrzymania porządku przeznaczono Regiment Pieszey Buławy Wielkiej Wielkiego Księstwa Litewskiego i 150 żołnierzy z tatarskiego pułku przedniej straży Józefa Bielaka⁸, a także całą, nieliczną artylerię litewską, wraz z frejkompanią⁹. Siły te podporządkowano wojewodzie wileńskiemu, generałowi lejtnantowi i zarazem pierwszemu prezydentowi komisji Michałowi Kazimierzowi Ogińskiemu jako komendantowi miasta¹⁰. 6 marca 1765 roku komisja wystosowała rozkaz do generała artylerii litewskiej Eustachego Potockiego i do pułkownika Jana Krzysztofa Reibnitza z regimentu pieszego, aby szli pod komendę Ogińskiego¹¹. 8 marca rozkazano rotmistrzowi chorągwi węgierskiej trybunalskiej Piotrowi Bulharynowi, aby na 9 kwietnia przybył z chorągwią do Wilna w celu asystowania sądom konfederackim¹². Chorągiew trybunalska nie została podporządkowana Ogińskiemu. W mieście przebywała czasowo, a jej zwykłym zadaniem było zabezpieczenie pracy Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego.

Zasadniczo w czasie pokoju garnizon wileński składał się z jednego lub dwóch nielicznych regimentów pieszych i artylerii. Kawaleria litewska pojawiała się w mieście okazjonalnie do wykonywania określonych zadań. Na początku załoga Wilna wzmocniona została grupą 20 towarzyszy i tyłuż pocztowych (docelowo 150 żołnierzy) z pułku Bielaka, którzy rozkazem komisji z 7 sierpnia 1765 roku zostali zastąpieni taką samą liczbą żołnierzy (20 tow. + 20 szer.) z tatarskiego pułku przedniej straży Aleksandra Koryckiego¹³. W grudniu 1765 roku było ich

7 LVIA, f. SA, b. 18249, l. 13, 14.

8 LVIA, f. SA, b. 18249, l. 13v; f. SA, b. 18245, l. 3. 28 lutego 1765 r. w Grodnie wystosowano rozkazy do pułkownika Reibnitza dowodzącego pułkiem pieszym buławy wielkiej, aby stanął z pułkiem w mieście na 1 maja i do pułkownika J. Bielaka, aby wykomenderowani z jego pułku żołnierze z oficerami „w przyzwoitej liczbie” stanęli w Wilnie na 7 maja.

9 LVIA, f. SA, b. 18249, l. 13–13v.

10 LVIA, f. SA, b. 18245, l. 1v–2. 6 marca 1765 r. Komisja wojskowa dała rozkaz własnemu prezydentowi, wojewodzie wileńskiemu, rotmistrzowi petyhorskiemu i generałowi lejtnantowi wojsk Wielkiego Księstwa Litewskiego Michałowi Kazimierzowi Ogińskiemu objęcia komendy w Wilnie „dla zabezpieczenia wszelkiej swawoli”, ponieważ „publico scandalo zdarzają się różne inkonweniencje, bezpieczeństwo publiczne gwałcone tak w mieście Wilnie jako incircuitem tej stolicy”, *Ibid.*, l. 1v–2. M. K. Ogińskiemu podporządkowano pułk pieszy, artylerię litewską i 20 towarzyszy z 20 pocztowymi z pułku przedniej straży J. Bielaka. Michał Kazimierz Ogiński – późniejszy hetman wielki litewski. Więcej zob. Jerzy Michalski, Alina Nowak-Romanowicz, Ogiński Michał Kazimierz, in: *Polski Słownik Biograficzny*, t. XXIII, Wrocław: Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1978, p. 630.

11 LVIA, f. SA, b. 18245, l. 2–2v.

12 *Ibid.*, l. 3–3v.

13 *Ibid.*, l. 28v. W dniu tym ponownie rozkazano Ogińskiemu objąć komendę nad artylerią, pułkiem pieszym i 40 ludźmi z pułku Koryckiego.

50 (porucznik, 27 towarzyszy i 22 pocztowych). W 1767 roku pułkownik Ludwik Oskierka otrzymał rozkaz wydzielenia grupy 20 kawalerzystów z tego pułku, którzy akurat przebywali w Wilnie i wysłania ich do Dyneburga w celu uśmierzenia buntu żołnierzy chorągwi skarbowej. Pozostali mieli zostać w Wilnie i zajmować się transportem poczty, a gdy nie będą już do tego potrzebni, wrócić do swego pułku.

7 czerwca 1768 roku komisja, nawiązując do postanowień konstytucji 1766 roku i stosując się do konstytucji 1717 roku, uchwaliła zmianę lokacji regimentów pieszych. Regiment buławy wielkiej miał wymaszerować z Wilna do Słonima, a regiment buławy polnej miał przyjąć na jego miejsce. Pułkownik Stefan Ślizień z regimentem miał stanąć w Wilnie 28 lipca, luzując w ten sposób regiment buławy wielkiej i przejmując jednocześnie asystę trybunału głównego. Na pewien czas regiment wrócił do miasta w 1775 roku¹⁴.

Po reformie wojska z lat 1775–1776 w mieście stacjonowały inne pułki, m.in. pułk 5. pieszy szefostwa Jana Grabowskiego (dawny konny) stał ściśnięty na Zarzeczcu oraz pułk 6. książąt Massalskich stacjonował w dobrach biskupa wileńskiego¹⁵. Od kilku lat starano się o polepszenie zakwaterowania, co było o tyle trudne, że w mieście pozostawała jeszcze znaczna komenda rosyjska. 23 sierpnia 1777 roku generał lejtnant Adam K. Czartoryski dowodzący I dywizją wojska litewskiego prosił z Wolczyna departament wojskowy Rady Nieustającej o interwencję u gen. Abrahama Iwanowicza Romaniusa, dowodzącego korpusem rosyjskim na Litwie, aby ten rozkazał dowódcy rosyjskiemu ustąpić trochę miejsca na kwaterach w Wilnie 5. pułkowi pieszemu gen. Grabowskiego, „że mocno jest obarczony w Wilnie w kwaterach swoich przez konsystencję tamże wojska rosyjskiego”¹⁶. 30 listopada 1778 roku dowodzący 6. pułkiem pułkownik Teodor Laskaris skarżył się departamentowi, że pułki 5., 6. i artyleria litewska stojące garnizonem w mieście stołecznym ściśnięte są na kwaterach „przez komendę wojska rosyjskiego w tymże mieście aż nad to obszernie rozłożoną”¹⁷. Dalej prosił, żeby po wyjściu Rosjan pułki mogły wejść do miasta, zająć kwatery i główny hauptwach siłą wzięty przez nich jeszcze za konfederacji; a jeśli Rosjanie mieliby wrócić, to żeby zostali

14 LVIA, f. SA, b. 18256, l. 103. 9 stycznia 1775 r. wydano ordynans płkowi Ślizniowi, aby zgodnie ze starymi rozkazami komisji maszerował na konsystencję do Wilna i stanął tam przed 1 maja. Wcześniej miał wysłać tam osobę w celu przygotowania kwater.

15 LVIA, f. SA, b. 18355, l. 67. 28 lipca 1777 r. departament wojskowy wydał rozkaz generałowi lejtnantowi J. A. Vietinghoffowi dowodzącemu II dywizją wojska litewskiego o jej rozlokowaniu. W Wilnie tradycyjnie miały stać kompanie artylerii i spieszony regiment szefa J. Grabowskiego, a regiment pieszy ks. Massalskich w Wilnie lub w Lidzie.

16 LVIA, f. SA, b. 18272, l. 48. 25 września 1777 r. – 18 października 1783 r. pełnił obowiązki generała lejtnanta komenderującego dywizją II bez formalnego patentu. Generał lejtnant komenderujący dywizją I wojsk litewskich od 15 października 1777 r. (patent do 16 października 1783 r.), zob. Mariusz Machynia, Valdas Rakutis, Czesław Srzednicki, *op. cit.*, p. 20; Helena Waniczkówna, Czartoryski Adam Kazimierz, in: *Polski Słownik Biograficzny*, t. IV, Kraków: Nakładem Polskiej Akademii Umiejętności, 1938, p. 249.

17 LVIA, f. SA, b. 18272, l. 95-v.

na przedmieściach¹⁸. Powyższe popierał Czartoryski, który 29 lipca 1779 roku w Warszawie pisząc do departamentu prosił, żeby pułk szefostwa Grabowskiego mógł zostać przeniesiony do Wołkowyska, ponieważ do miasta wracało na konsystencję wojsko rosyjskie w większej liczbie niż poprzednio¹⁹. 11 września 1779 roku departament wojskowy przychylił się do prośby i nakazał przeniesienie pułku Grabowskiego do Mścibowa, tłumacząc decyzję brakiem wygodnych kwater w Wilnie²⁰. Przez pewien czas w mieście stacjonował (poza artylerią) tylko nieliczny pułk 6., który w lutym 1781 roku liczył jedynie 78 szeregowych²¹. Początkowo myślano o wzmocnieniu go przez 2 kompanie z 2. pułku buławy wielkiej ściągnięte z Grodna²². Ostatecznie 1 maja 1781 roku w Wilnie stanął 4. pułk pieszy buławy polnej sprowadzony z Terespoła. Miał m.in. zluzować artylerię z dozorowania cła²³.

Lata osiemdziesiąte to czas pobytu w mieście pułków 4. i 6. oraz przez pewien czas pułku 5. 14 listopada 1783 roku po objęciu komendy nad II dywizją do Wilna przybył generał lejtnant Ignacy Morawski w celu uregulowania służby garnizonej między tymi dwoma nielicznymi pułkami a korpusem artylerii, jednak nie uzyskał początkowo zgody z artylerią tłumacząc się, że takiego rozkazu nie ma, dlatego 16 listopada poprosił departament o interwencję²⁴.

18 *Ibid.*

19 *Ibid.*, l. 119.

20 LVIA, f. SA, b. 18269, l. 16v, 17.

21 LVIA, f. SA, b. 18585, l. 9, 9v. 5 lutego 1781 r. departament wojskowy wydał ordynans na zluzowanie komendy z korpusu artylerii pilnującej cła w Wilnie przez inną komendę z pułków polowych tam stojących. A. Czartoryski (LVIA, f. SA, b. 18272, l. 191.) 17 lutego w Warszawie prosił o cofnięcie tego rozkazu, który odebrał 14 lutego, lub o powiększenie garnizonu. Tłumaczył, że w mieście stoi tylko nieliczny pułk 6. i nie jest w stanie wykonać tego zadania, gdyż liczy tylko 78 żołnierzy, z których 10 już pilnuje cła, a 16 stoi na wartach. W sumie służbę codzienną pełniło 26 żołnierzy, a gdyby do tego dodać 11 osób luzujących komendę artylerzystów, to w służbie byłoby 37 osób. Po odjęciu 3 chorych rekrutów i 6 zwerbowanych w zeszłym miesiącu pozostanie tylko głów 32, a jest to liczba nie wystarczająca na jedno tylko zluzowanie, chociażby żołnierze mieli pełnić służbę tylko przez jedną noc.

22 LVIA, f. SA, b. 18585, l. 10. 17 lutego 1781 r. departament wojskowy wykonując polecenie Rady Nieustającej rozkazał, aby dwie chorągwie (kompanie) z pułku pieszego 2. Buławy Wielkiej Wielkiego Księstwa Litewskiego stojącego w Grodnie wzmocniły załogę Wilna. W odpowiedzi 19 lutego 1781 roku generał lejtnant A. Czartoryski tłumaczył, że Grodno potrzebuje silnego garnizonu dla zapewnienia bezpieczeństwa działającego tam przez pół roku Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego oraz sesji i sądów Komisji Skarbu Wielkiego Księstwa Litewskiego. Tymczasem jedna chorągiew z pułku została odkomenderowana do Bielicy, a gdyby jeszcze dwie wyszły do Wilna, pozostałaby w Grodnie tylko jedna chorągiew do pełnienia ciężkiej służby przy sztabie. Prosił przekazać Radzie Nieustającej, iżby dla powiększenia garnizonu wileńskiego skierowano 4. pułk pieszy buławy polnej z Terespoła lub pułk 5. szefostwa gen. inspektora Grabowskiego z Mścibowa. 21 lutego departament (LVIA, f. SA, b. 18585, l. 10v.) wydał ordynans Czartoryskiemu w sprawie wykomenderowania 4. pieszego pułku buławy polnej z Terespoła do Wilna. Zgodnie z decyzją króla i rady z 21 stycznia pułk miał przybyć do miasta na 1 maja i zluzować artylerię z pilnowania cła. Nakazano także, aby chorągiew 2. pułku z Bielicy powróciła do Grodna.

23 LVIA, f. SA, b. 18272, l. 222.

24 *Ibid.*, l. 498.

Początek lat dziewięćdziesiątych to rozbudowa wojska podjęta w wyniku decyzji Sejmu Wielkiego (1788–1792). Do Wilna ściągnięty został przez Kazimierza Nestora Sapiechę nowotworzony 7. pułk pieszy. Szef pragnął kupić w jednym garnizonie własne jednostki – rozbudowywaną artylerię litewską z nowopowstałym korpusem inżynierów i właśnie 7. pułk²⁵. Taki był skład garnizonu 1 września 1792 roku²⁶. Powiększenie wojska spowodowało kolejne problemy z zakwaterowaniem. Przed wybuchem wojny z Rosją w kwietniu 1792 roku artyleria liczyła 548 ludzi (etatowo 1064), a we wrześniu 910 głów (etatowo 1137)²⁷, korpus inżynierów liczył ok. 40 osób²⁸. W regimencie 7. Fizylierów Litewskich w kwietniu służyło 789 osób, a do września 1792 został on rozbudowany do 1086 osób (etatowo 1440)²⁹. Jak widać, sama artyleria liczebnie przewyższała cały garnizon z lat wcześniejszych.

12 maja 1792 roku komisja pisała do generała majora Michała Zابيةłły, aby w Wilnie zorganizował główną kwaterę dla łatwiejszego komenderowania korpusami³⁰.

Funkcje garnizonu

Poza służbą wojskową pułki pełniły funkcje policyjne i porządkowe, polegające m. in. na patrolowaniu, przeciwdziałaniu przestępstwom, często na egzekucji wyroków sądowych. Żołnierze asystowali oficjalistom skarbowym, pilnowali poboru podatków np. czopowego w Wilnie, dostarczali przesyłki, a także pełnili role konwojentów. Jednym z zadań komendanta miasta była pomoc w utrzymaniu porządku. Dalej kilka przykładów. W 1781 roku dano podoficera i 6 szeregowych z 4. pułku na pomoc ks. pijarom wileńskim przeciwko kahałowi wileńskiemu w sprawie „deokupacji” placów, kamienic i murów przyległych do konwiktu szlacheckiego i egzekucji win przysądzonych na majątkach winnych Żydów³¹. Podobną

25 LVIA, f. SA, b. 18369, l. 400. 14 kwietnia 1791 r. K. Sapiecha poprosił Komisję Wojskową Obojga Narodów o przeniesienie nowo formowanego regimentu nr 7 ze Smorgoń do Wilna. Prośbę tłumaczył ogólną niewygodą zakwaterowania i trudnościami w szkoleniu podzielonego na części regimentu, oraz że w Wilnie szef będzie mógł łatwiej dojrzeć artylerię i regiment. Sapiecha był gen. art. lit. od 10 kwietnia 1773 r. (patent). Więcej: Mariusz Machynia, Valdas Rakutis, Czesław Srzednicki, *op. cit.*, p. 283; Łukasz Kądziela, Sapieha Kazimierz Nestor h. Lis (1757–1798), in: *Polski Słownik Biograficzny*, t. XXXV, Warszawa–Kraków: Instytut Historii, 1994, p. 52–67; *Urządniczy centralni Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV–XVIII wieku. Spisy*, opracowali Henryk Lulewicz i Andrzej Rachuba, Kórnik: Biblioteka Kórnicka, 1994.

26 LVIA, f. SA, b. 18368, l. 112 (p. 223).

27 Mariusz Machynia, Valdas Rakutis, Czesław Srzednicki, *op. cit.*, p. 264, 265.

28 *Ibid.*, p. 288.

29 *Ibid.*, p. 440, 441.

30 LVIA, f. SA, b. 18356, l. 19v.

31 LVIA, f. SA, b. 18272, l. 248. 4 sierpnia 1781 r. generał Czartoryski informował departament, że zgodnie z rozkazem z 1 lipca 1781 r., który otrzymał 15 lipca, polecił 16 lipca danie pomocy wojskowej.

pomoc uzyskał aptekarz wileński Hamitton, chcąc odzyskać w 1782 roku własną aptekę od Hornowskich³². Komenda z pułku 4. użyta została w 1783 roku do tzw. tradycji czyli przejęcia kamienicy horainowskiej³³. Podoficer z 6 szeregowymi zostali wykomenderowani do pomocy karmelicie bosemu, prokuratorowi konwentu wileńskiego przy tradycji dworku na Antokolu w związku ze sprawą przeciwko chorążemu husarskiemu Kazimierzowi Horainowi³⁴. W tymże roku podobna komenda miała asystować w sprawie egzekucji wyroku sądu komisji skarbowej Wielkiego Księstwa Litewskiego toczony między Szumkowskim a Ogonowskim o dwie kamienice³⁵. Ponieważ w mieście „zagaściły” się kradzieże, łupiestwa a nawet rozboje, a pułki piesze ze względu na szczupłość nie radziły sobie z nimi, w lutym 1782 roku sprowadzono komendę w sile oficera i 26 koni z brygady husarskiej kawalerii narodowej w celu „pogromienia kup swawolnych pod nocną porą po przedmieściach tułających się”³⁶. Podobnie było w latach następnych. 1 kwietnia 1783 roku generał major Ignacy Morawski raportując z Bielicy do departamentu donosił, że doszła go z Wilna wiadomość, „że tam wiele hultajstwa, którzy po nocach ludzi odzierają, kaleczą”³⁷, a w tak rozległym mieście trudno jest dwóm szczupłym pułkom porządek utrzymać. Prosił, aby departament wydał rozkaz artylerii, by się z nim porozumiała w sprawie służby garnizonowej i aby mógł użyć do nocnego patrolowania miasta 20 jeźdźców z pułków konnych zmieniających się co dwa miesiące. Prosił także, aby departament wojskowy porozumiał się z departamentem policji, żeby ten zalecił magistratowi Wilna współpracę z garnizonem w celu zapewnienia bezpieczeństwa obywateli i żeby niepotrzebne wjazdy do miasta zostały skasowane³⁸.

Żołnierze pułków polowych mieli dawać straż także podczas odbywania roczków ziemskich wileńskich, pilnowali i konwojowali aresztantów. Garnizon wojewodziński był zbyt szczupły, aby sobie poradzić z tymi zadaniami³⁹. Konwojowaniem osądzonych aresztantów z Wilna do np. Kamieńca Podolskiego zajmowały się komendy z pułków przedniej straży. Na przykład w 1782 roku komenda z pułku

32 *Ibid.*, l. 355. Stosowne rozkazy o daniu pomocy departament wydał szefowi Grabowskiemu 15 maja 1782 r.

33 *Ibid.*, l. 445v. Stosowny ordynans departament wydał 28 kwietnia 1782 r.

34 LVIA, f. SA, b. 18275, l. 21v. Stosowny ordynans departament wydał generałowi majorowi Morawskiemu amployowanemu w dywizji II wojska litewskiego 23 lipca 1783 r.

35 *Ibid.*, k. 32. Stosowny ordynans departament wydał brygadierowi Puzynie, mającemu komendę, nad 2 dywizją wojska Wielkiego Księstwa Litewskiego *ad praesens* mającemu 15 grudnia 1783 r.

36 LVIA, f. SA, b. 18272, l. 304. 8 marca 1782 r. A. Czartoryski przy okazji wysłania z Wilna raportu za luty 1782 roku informował departament wojskowy o braku bezpieczeństwa w mieście. Komenda w kwietniu wróciła do swojego stałego miejsca postoju. *Ibid.*, l. 337.

37 *Ibid.*, l. 416.

38 *Ibid.*

39 LVIA, f. SA, b. 18369, l. 335. 19 lutego 1791 r. wojewoda wileński K. Radziwiłł pisał do Komisji Wojskowej Obojga Narodów m.in., żeby w tak obszernym mieście jak Wilno garnizon Rzeczypospolitej miał zlecenie na przyjmowanie więźniów.

przedniej straży płka Jana Gorycza złożona z oficera i 20 koni miała wykonując dekret sądu grodzkiego wileńskiego odebrać 9 aresztantów skazanych na więzienie w Kamieńcu. Mieli ich odebrać spod straży garnizonu wojewódzińskiego będącego w komendzie majora Mikołaja Desleverta, następnie doprowadzić do Białegostoku i przekazać komendzie z dywizji małopolskiej wojska koronnego⁴⁰. W 1783 roku komenda z pułku Mustafy Baranowskiego miała odstawić tamże własnego felczera Kazimierza Nowickiego⁴¹.

W lutym 1787 roku miało miejsce tragiczne zdarzenie. Jeszcze przed rozpoczęciem sejmiku doszło do burd i niepokojów spowodowanych przez licznie przybyłą, pijaną szlachtę. 2 lutego miała miejsce poważna awantura pod hauptwachem, na szczęście załagodzona przez komendanta. Po zakończeniu sejmikowania część szlachty nie wyjechała z miasta. Pozostała grupa „hultajów i rabusi”, którzy dalej dopuszczali się ekscesów. Chorąży petyhorski i rewizor Departamentu Tabacznego Skarbu Rzeczypospolitej Wielkiego Księstwa Litewskiego Rutkowski był kilkakrotnie zbrojnie nachodzony w swojej rezydencji przez szlachtę sejmikową, podobno z partii koniuszego wileńskiego Kaspra Czyża. 9 lutego dla bezpieczeństwa własnego i pieniędzy skarbowych z podatków przechowywanych w kamienicy zwrócił się do komendanta płka Ruszczyca z prośbą o pomoc wojskową. Komendant po naradzie z marszałkiem Trybunału Głównego Karolem Prozorem wydelegował do pomocy kaprała Łazowskiego 6 szeregowych z 6. pułku pieszego. Agresywna „kupa zbrojna” zaatakowała kamienicę. Napastnicy zabili służącą żony Rutkowskiego. Żołnierze odparli atak, zabijając jednego z napastników – szlachcica. Na wieść o tym szlachta z innych sejmikujących partii zaczęła się gromadzić i grozić szturmem hauptwachu, na co komendant garnizonu zareagował alarmem i zgromadzeniem obu pułków pieszych oraz sprowadzeniem pod strażnicę dwóch armat. Po pewnym czasie sytuację załagodzono. Żołnierze kaprała Łazowskiego zostali aresztowani, lecz wkrótce ich uwolniono, jako że dobrze wykonali swój obowiązek⁴².

Artyleria

Nieliczną, bo liczącą w 1765 roku 124–126 osób artylerię litewską postanowiono ulokować na „Jurydyce Antokolskiej Artyllerycznej”. Kompania kanonierska (korpus artylerii) stacjonowała dotychczas w Gieranonach, a grenadierska (frejkompania) w Lipniskach. W maju 1765 roku obie translokowano do Wilna.

40 LVIA, f. SA, b. 18349, l. 11. 20 maja 1782 r. departament stosownie do polecenia króla i Rady Nieustającej z 11 stycznia 1782 r. wydał ordynans pułkownikowi Goryczowi.

41 LVIA, f. SA, b. 18272, l. 416.

42 LVIA, f. SA, b. 18278, l. 194–198. M.in. raport gen. Józefa Paca z 15 lutego do departamentu o „zdarzonej akcji między żołnierzami garnizonu tutejszego, a szlachtą sejmikową województwa wileńskiego wynikłej” i kopia prośby Rutkowskiego do komendanta z 9 lutego.

29 lipca 1765 roku generał Eustachy Potocki apelował do komisji wojskowej w Grodnie, aby artyleria nie była używana do żadnych zadań oprócz obsługi arsenału wileńskiego, gdzie poza armatami i amunicją było wiele prac porządkowych do wykonania. Występował także o wyznaczenie miejsca na laboratorium, ludwisarnię, do lutrowania (czyszczenia) saletry i na skład prochu oraz o obmyślenie sposobu finansowania⁴³. Arsenaal miejski był w bardzo złym stanie. W maju 1766 roku przechowywano w nim łącznie 4 moździerz 18-funtowe, 18 armat 2-12-funtowych, różnoraką amunicję do nich, w tym karabinową oraz wszelki inny sprzęt. Brakowało m.in. 10 rzemieślników „sztyknechtów” do obsługi armat i kar, 124 koni, uprzęży, kuźni polowej, windy do windowania armat itp. Aby powiększyć stan artylerii, komisja wojskowa postanowiła zrealizować dekret konfederacki przysądający zasekwestrowane radziwiłłowskie armaty artylerii komputowej. Do realizacji tego zadania 5 sierpnia 1766 roku wyznaczono pułkownika regimentu pieszego buławy wielkiej Ludwika Oskierkę, zabezpieczając mu odpowiednie środki na sfinansowanie transportu armat ze Słucka i Nieświeża do Wilna⁴⁴.

Dopiero Sejm Czteroletni podjął decyzję o wielokrotnej rozbudowie artylerii litewskiej (10 kompanii po 156 ludzi, ludwisarnia, inżynierowie)⁴⁵. Chociaż założeń nie osiągnięto, to jednak formację udało się znacznie powiększyć, co wiązało się tradycyjnie z kłopotami kwaterunkowymi. 5 lutego 1791 roku w Warszawie Kazimierz Nestor Sapięha skarżył się na Wilno, że żołnierze zostali źle rozkwaterowani, po kilku w szynkowniach lub ciasnych i niewygodnych izdebkach, co sprzyjało szerzeniu się chorób. Prawie wszyscy oficerowie przy szczupłej gaży wynajmowali stancje; mimo wyznaczonego kwatergieltu, nie wszyscy odbierali te pieniądze i dlatego dysponowali szczupłymi funduszami do opłacenia kwater. Podpułkownik (Kajetan Kosielski) korpusu artylerii w swoim mieszkaniu wydzielił pokój oraz wynajęto na mieście izdebkę, ale to wszystko było niewystarczające, aby mogło zastąpić lazaret.

Dalej pisał o konieczności znalezienia sali do nauki dla korpusu inżynierów. Najpierw korzystano z uprzejmości ks. rektora akademii wileńskiej, który używał refektarza bez podłogi i pieców, z wyłączeniem świąt i festynów. Na szkołę potrzebne były dwie spore izby z komórką na sprzęty i rekwizyty. Ponadto ppłk inżynierów we własnym mieszkaniu przeznaczył jedną salkę na naukę. Potrzebne były także inne pomieszczenia: na laboratorium duża, jasna izba z opałem na dole, izby na lazaret z mieszkaniem obok dla felczera, jedna izba na komorę dla składu instrumentów i rekwizytów korpusowych, a także stajenka z wozownią przy stacji kapitana na wóz i konie korpusowe. Sapięha prosił też o 3 izdebki z opałem na kwatery dla 7 podoficerów i o 4 izby z opałem dla 12 minierów (po 3 w każdej),

43 LVIA, f. SA, b. 18257, l. 156.

44 LVIA, f. SA, b. 18245, l. 81.

45 Mariusz Machynia, Valdas Rakutis, Czesław Szrednicki, *op. cit.*, p. 264.

którzy „nauki pilnują”. Jeśli te wszystkie pomieszczenia nie mogły znajdować się w jednym domu, to przynajmniej miały być na jednej ulicy. Warto tutaj wspomnieć, że korpus inżynierów koronnych umieszczony został w koszarach. Sapiaha wnioskował również o pomoc w czasie ćwiczeń polowego regimentu stojącego w Wilnie i o wartę pilnującą korpusu i kasy⁴⁶.

Półtora miesiąca później (18 marca) Sapiaha pisał do Komisji Wojskowej Obojga Narodów, że ludwisarnia i prochownia są ujęte w nowym etacie wojska, ale nie ma laboratorium, domu rzemieślniczego i magazynu do umieszczenia przygotowanego już częściowo drewna. Prosił, żeby komisja przeznaczyła 25 tys. na te budowle⁴⁷. W kwietniu 1791 roku informował komisję, że zanim skończy się lustracja artylerii, zostanie sporządzony raport o sposobie wykorzystania funduszy na zakup materiałów i drewna potrzebnego na lawety oraz budowę magazynów i prochowni. Prosił także o zgodę na postawienie szopy na drewno przy cekhauzie wileńskim i wydzielenie na to 2 tys. złotych z funduszu artylerii, inaczej już zwieziane, nieprzykryte drewno gnić będzie⁴⁸.

Czasem zdarzały się sytuacje nietypowe. 22 kwietnia 1791 roku o godzinie 3 po południu wybuchł na Śnipiskach pożar. Przebywały tam akurat kompanie artylerii. Spłonął również most na Wilii i artylerzyści nie mogąc wrócić do miasta zostali zmuszeni do stacjonowania w tamtejszych chałupach⁴⁹.

Spore problemy wiązały się z lokalizacją lazaretu dla artylerii. 6 grudnia 1791 roku Sapiaha prosił Komisję Wojskową Obojga Narodów, aby pozwoliła wynająć inny, położony na „zdrowym miejscu, suchym powietrzu” dom na lazaret, ponieważ dotychczasowy był usytuowany „pod górą, na samym ścieku wód”, a pułkownik Cronemann raportował mu o dużej liczbie chorych żołnierzy, z których wielu umierało, zaś on sam po kilku interwencjach nie uzyskał od miasta obietnicy zmiany lokalu⁵⁰.

Na kilka tygodni przed wybuchem wojny (14 kwietnia 1792 r.) Sapiaha w kolejnym piśmie do Komisji Wojskowej Obojga Narodów przedstawił sytuację artylerii i nowopowstałego korpusu inżynierów. Informował, że w mieście nie ma magazynów prochowych, chociaż są plany ich budowy i pieniądze, ponieważ Wilno nie chce wyznaczyć placu i jest opieszale, a komisja cywilno-wojskowa nie czyni o to starań. Dalej skarżył się, że wydał czterdzieści kilka tysięcy własnych

46 LVIA, f. SA, b. 18369, l. 425–426.

47 *Ibid.*, l. 431.

48 *Ibid.*, l. 433.

49 LVIA, f. SA, b. 18370, l. 107. 11 czerwca 1791 r. generał Fryderyk Wilhelm Cronemann podał wykaz szkód, jakie poniosły kompanie artylerii w wyniku pożaru. Pułkownikiem artylerii litewskiej F. W. Cronemann został 16 grudnia 1783 r. (patent), a generałem majorem „w wojsku” – 22 stycznia 1790 r. (patent). Zob. Mariusz Machynia, Valdas Rakutis, Czesław Srzednicki, *op. cit.*, p. 278; Janina Buniewiczówna, Cronemann Fryderyk Wilhelm (1739–1799), in: *Polski Słownik Biograficzny*, t. IV, Kraków: Nakładem Polskiej Akademii Umiejętności, 1938, p. 106.

50 LVIA, f. SA, b. 18369, l. 416.

pieniędzy na naprawę zrujnowanego arsenału wileńskiego i jakby nawet wydał cały majątek i Rzeczpospolita finansowo pomogła, to nic nie da, bo usytuowany jest w miejscu wilgotnym, „pod samymi górami”, „ścieki wód z rynsztoków miejskich i z gór ustawnie czynią błoto”, poza tym miejsce jest za małe do rozbudowy magazynów potrzebnych do składowania broni zapasowej i znacznej ilości innego wyposażenia rozbudowywanego wojska. Na końcu prosił o wyznaczenie komisji do Wilna nawet z cywilnymi osobami w celu oceny stanu gmachu arsenału i murów przez hetmana Michała Kazimierza Ogińskiego na „dom inwalidów wyprowadzonych” i aby dała ona opinię „do czego mogą być obrócone”⁵¹. Komisja miała również obejrzeć place i mury Wielkiego i Małego Zakrętu, gdyż jest to miejsce bardzo sposobne i biskup wileński chce je zbyć za niewielkie pieniądze. Miały także ułożyć się z magistratem w sprawach: wyznaczenia placu na magazyny prochowe, na musztrę artylerii i miejsca na lazaret. Miała też sprawdzić stan pojezuickiego kościoła i klasztoru pijarów na Śnipiskach, ponieważ właściciele chcieli go odstąpić. Na koniec generał artylerii podkreślił, że jeśli nie ma szans na koszary, to ważne jest, żeby znalazło się miejsce na magazyny prochowe i na składowanie drewna, oraz przynajmniej sale do nauki⁵².

Dom inwalidów

W 1765 roku rozpoczęto na wniosek hetmana Ogińskiego budowę domu inwalidów wojskowych w Wilnie. Pieniądze pochodziły m.in. z czopowego wileńskiego, a przy jego wznoszeniu wykorzystywano także skazańców⁵³. Na sejmie 1768 roku określono coroczne wydatki ze skarbu litewskiego na cele wojskowe, w tym na inwalidów wileńskich *recenter erygowanych* przeznaczono 25 tys. złotych, które zaliczono do wydatków cywilnych⁵⁴. Niedługo potem, aprobując rozpoczęcie budowy domu inwalidów i polecając Komisji Wojskowej jej kontynuację, sejm przeznaczył ze skarbu litewskiego na ten cel corocznie 20 tys. złotych. Po zakończeniu budowy mieszkający tam żołnierze mieli otrzymać utrzymanie i opiekę płatne z tej sumy⁵⁵. 27 czerwca 1772 roku w Grodnie Komisja wojskowa wydała rozkaz skarbnikowi żmudzkiemu, towarzyszowi petyhorskiemu znaku starosty

51 LVIA, f. SA, b. 18374, l. 401–405.

52 *Ibid.*

53 4 sierpnia 1766 r. sąd Komisji Wojskowej skazał pocztowego chorągwi petyhorskiej łowczego litewskiego Józefa Kuczyńskiego za nieumyślne zabicie innego pocztowego tejeże chorągwi Antoniego Syrtowta na łagodną karę roku i sześciu niedziel w okowach odbywaną właśnie przy budowie domu dla inwalidów w Wilnie. Początek odbywania kary wyznaczono na 1 września; po jej zakończeniu delikwent miał uzyskać świadectwo jej odbycia od komendanta garnizonu grodzkiego, którym był wojewoda wileński. LVIA, f. SA, b. 18247, l. 17.

54 VL, t. VII, p. 301. Valdas Rakutis, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės artilerija Vilniaus arsenale 1764–1792 m., p. 123.

55 VL, t. VII, p. 383.

źmudzkiego Józefowi Sławaczyńskiemu⁵⁶, aby pojechał do Wilna w celu złustrowania budowy domu inwalidów i osadzenia w nim gospodarza dla dozoru⁵⁷. Dla pilnowania całości nakazano generałowi artylerii litewskiej postawienie sztyldwachy (wartownika) z artylerii⁵⁸. Budowa się przeciągała i nie została zakończona zgodnie z przeznaczeniem.

Spory bytowe i kwaterunkowe

Wiele problemów przysparzały sprawy zakwaterowania i braku koszar w mieście. Skarżono się na stacjonujących żołnierzy, a stacjonujący skarżyli się na władze miasta i właścicieli nieruchomości.

5 sierpnia 1765 roku w Grodnie Michał Kazimierz Ogiński podpisał z magistratem ordynację regulującą sprawę kwaterowania w mieście pieszego regimentu. Miasto wydzieliło dwie kamienice dla oficerów sztabowych na ulicy Rynkowej lub Rybnym Końcu koło Ratusza. Na pokrycie kosztów miały się złożyć wszystkie nieruchomości w mieście, na przedmieściach i w jurydyce, w tym żydowskie, z wyjątkiem tych, które zostały przeznaczone na kwatery dla oficerów, podoficerów i szeregowych. Opłatę nazwano „kwatergielt”, a płatna była w tym samym czasie, co inne miejskie podatki. Obiecano ułatwienia dla dostarczania na odwach drewna na opał. Magistrat zobowiązał się dostarczyć olej do lamp i zatrudnić starego stróża do hauptwachu, przeznaczając na to pieniądze z prowentów miejskich i przychodów kahałnych⁵⁹.

Służba w Wilnie nie była łatwa, a wojsko słabo opłacane. Świadczą o tym, m. in. wyniki lustracji regimentu pieszego buławy wielkiej (298 osób) przeprowadzonej w czerwcu 1766 roku przez chorążego kowieńskiego, regimentarza dywizji źmudzkiej Ludwika Chełchowskiego⁶⁰, który do miasta przybył 30 maja. Na prośbę pułkownika Oskierki przegląd odłożono jednak do 3 czerwca, aby można

56 *Urządnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego*, Spisy, t. III: *Księstwo Źmudzkie*, oprac. Henryk Lulewicz, Andrzej Rachuba, Przemysław P. Romaniuk, Andrzej Haratym, Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2015.

57 LVIA, f. SA, b. 18256, l. 14v, 15.

58 *Ibid.*

59 LVIA, f. SA, b. 18280, l. 52–53. Ze strony magistratu ordynację podpisali: konsyliarz [?] Jego Królewskiej Mości Nikodem Przemieniecki (więcej zob.: Maria Czepe, Elżbieta Orman, Przemieniecki Nikodem, in: *Polski Słownik Biograficzny*, t. XXVIII, Wrocław: Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1984–1985, p. 724–725), burmistrzowie – Daniel Paszkiewicz i Piotr Dubinski, radcy – Jan Krupski, Jan Wolański, Franciszek Przemieniecki, Kazimierz Kaczyński, pisarz magdeburgii wileńskiej, sekretarz Jego Królewskiej Mości Jan Konczewski. Drewno na opał do odwachu pobierano od jadących z drewnem na targ po jednym polanie w każdej z wileńskich bram (Ostra, Rudnicka, Spaska, Wileńska i Subocz). Zwyczaj ten jako mało uciążliwy został na przyszłość zaakceptowany przez magistrat.

60 LVIA, f. SA, b. 18245, l. 56v. Rozkaz wydano 29 stycznia 1766 r. Lustrację miał rozpocząć 1 czerwca tego roku.

było ściągnąć wszystkich żołnierzy. Część z nich musiała zostać zastąpiona w pełnieniu służby przez artylerzystów. W wyznaczonym dniu, o godzinie 4 rano regiment wymaszerował na pole położone naprzeciw klasztoru oo. misjonarzy. Lustrator przybył, jak sam napisał w raporcie, o 8 rano, a towarzyszyło mu liczne grono „gapiów”⁶¹.

Podczas przeglądu żołnierze skarżyli się m.in. na skąpy żołąd, poważne braki w umundurowaniu, konieczność pełnienia zimą służby wartowniczej bez płaszczy, konieczność naprawiania mundurów własnym sumptem, przydział tylko jednej koszuli na pół roku oraz karanie ich za „nieochędństwo”, gdy nie byli w stanie utrzymać koszuli w bieli. Skarżyli się na ciasnotę kwater, na brak pościeli i warzyw oraz na to, że „od gospodarzów poszanowania nie mają”⁶². Suplikowali, aby dodawano sukna na łaty i płacono z pieniędzy regimentowych. Fajfrowie i dobosze donosili, że są wykorzystywani przez oficerów do palenia w piecach oraz do zbierania różg i chrustów, przez co stawali się pośmiewiskiem jako wykonujący funkcje profosów. Skarżyli się, że gdy „wykolendowali” pieniądze, zostały one im zabrane do skarbu. Żołnierze prosili, aby nie dawano im butów i trzewików kupowanych „z hurtu”, ponieważ nie wytrzymują dłużej niż miesiąc. Skarżyli się na jakość broni, która będąc starą, psuje się zaraz po ćwiczeniach, a musi być naprawiana przez użytkujących ją żołnierzy. Wielu zgłaszało osobiste skargi. Na przykład Józef Czaykowski podczas wykonywania rozkazu wpadł do rzeczki, o mało się nie utopił, zgubił przy tym pałasz i musiał za niego zapłacić; Jakub Weryha biegał przez różgi za to, że się ożenił bez zgody komendy; W. Komar prosił o urlop, ponieważ miał „proceder o fortunę”, ale mu go nie dano itp. Na koniec raportu lustrator stwierdził, że z miasta nie doniesiono o żadnej krzywdzie ponad to, że oficerowie „stoją” u rajców, a pułkownik Reybnitz nie chciał zwrócić mieszczanom pożyczonych pieniędzy.

Lata następne nie przyniosły poprawy w sprawach bytowych. 9 sierpnia 1777 roku gen. Jan Aleksander Vietinghoff przy okazji prośby wystosowanej poprzez Departament Wojskowy do Rady Nieustającej w sprawie zwrotu wojsku litewskiemu *hauptwachu* wileńskiego zajętego podczas konfederacji przez Rosjan narzekał, że żołnierze ulokowani byli na najgorszych ulicach, na przedmieściach i wnosił o wspólne rozdysponowanie kwater z magistratem⁶³.

5 września 1781 roku w Wilnie „prezydenci i Rada Miasta JKM w WKL

61 LVIA, f. SA 18258, k. 235–236. „*Tandem* z liczną kwotą WJPP rycerstwa i przyjaciół przybyłem na godzinę ósmo z rana, a nim do lustracji przystąpiłem, żołnierze cały »exercyrunek«, bez dawania ognia przede mną *exactissime* podług porządku prezentowali”. Raport z załącznikami został sporządzony i podpisany przez lustratora 29 czerwca 1766 r.

62 LVIA, f. SA, b. 18250, l. 223–224v.

63 LVIA, f. SA, b. 18262, l. 38. Vietinghoff był generałem lejtnantem komenderującym dywizją II do śmierci przed 25 września 1777 r., Mariusz Machynia, Valdas Rakutis, Czesław Srzednicki, *op. cit.*, p. 34.

stołeczny Wilna” uchwaliła ponownie i potem ogłosiła drukiem „kwatergiold” istotny dla kwaterowania 4. i 6. pułków pieszych. Od każdego pałacu w mieście miano płacić 16 zł, od wjazdnej kamienicy w mieście 8 zł, od kamienicy w mieście bez wjazdu 4 zł, od każdego wjazdowego dworku na przedmieściu 4 zł, od kamienicy wjazdnej na przedmieściu 8 zł, od domów bez wjazdu – 2 zł. Duchowieństwo z każdego klasztoru, jeśli nie posiadało kamienic, miało płacić po 20 zł rocznie⁶⁴. Pierwsze opłaty miano wnieść 29 września i uiszczać je co roku. Wszystkie oficerskie rezydencje miały być płatne z tego podatku⁶⁵. 26 września 1785 roku na sesji departamentu wojskowego wydano ordynans gen. mjr Pacowi komenderującemu II dywizji, aby porozumiał się z magistratem w celu wyznaczenia „przyzwoitych” kwater dla korpusu artylerii litewskiej, tak jak miało to miejsce w przypadku innych oddziałów⁶⁶.

Właściciele nieruchomości w Wilnie często protestowali przeciwko kwaterowaniu wojskowych, w wielu przypadkach skutecznie. Na przykład w lipcu 1779 roku departament wojskowy zwolnił od kwaterunku kamienicę konsyliarza Rady Nieustającej St. Śliźnia. 4 października 1785 roku ks. kanonik katedralny inflancki Wincenty Bakuczicz poskarżył się na krzywdę, szkody i przykrości poniesione od podpułkownika 6. pułku Kazimierza Ruszczyca, który mimo opłaconego przez Bakuczicza kwatergieltu wprowadził się z żoną i liczną rodziną do jego kamienicy zwanej niegdyś białłozorowską, usytuowanej przy zaułku Bramy Wileńskiej. Skarga okazała się skuteczna. Departament polecił Ruszczycowi opuścić budynek⁶⁷.

Z kolei pułkownik 6. pułku Franciszek August Belcour de Thesby wielokrotnie skarżył się na magistrat, np. w 1783 roku, że ten wyznacza złe kwatery. On sam miał stancję w domu szlacheckim, którego właścicielowi się to nie podobało i który żądał podpisania rocznego kontraktu wartego 800 zł. Prosił o wyznaczenie lepszej kwatery, aby mógł na wypadek alarmu zebrać regiment i sprawnie go formować. Podpułkownik jego pułku z kolei kwaterowany był na ul. Ciasnej, daleko od rynku, w mizernej kwaterze, w której, „unter oficer pruski stać by nie chciał”⁶⁸. Dalej wymieniał kolejne niedogodności kwaterek; wspominał, że

64 Np. 16 kwietnia 1784 r. egzaktor Jan Reder skwitował Collegium Nobilium XX Pijarów na ul. Trockiej z zapłacenia 20 zł kwatergieltu, zaś 27 października 1785 r. Piotr Klek i Jan Miller podpisali podobny kwit. Biblioteka Książąt Czartoryskich w Krakowie, 1832 II, l. 17.

65 LVIA, f. SA, b. 18272, l. 668.

66 LVIA, f. SA, b. 18279, l. 28v–29. Józef Pac był generałem majorem komenderującym w dywizji II (patent 9 grudnia 1783 r. – dymisja 29 maja 1789 r.). Mariusz Machynia, Valdas Rakutis, Czesław Szrednicki, *op. cit.*, p. 30; Leonid Żytkowicz, Pac Józef, in: *Polski Słownik Biograficzny*, t. XXIV, Wrocław: Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1979, p. 705–706.

67 LVIA, f. SA, b. 18276, l. 15; b. 18279, l. 30. K. Ruszczyca został podpułkownikiem 6 regimentu 21 marca 1785 r. (patent), a pułkownikiem 28 września 1789 r. (patent), zob.: Mariusz Machynia, Valdas Rakutis, Czesław Szrednicki, *op. cit.*, p. 436.

68 LVIA, f. SA, b. 18280, l. 49.

Żydzi wileńscy chcieli własnym kosztem wystawić koszary dla garnizonu, jednak miasto dla swych partykularnych interesów sprzeciwiło się temu. Wskazywał na nieprawidłowości kwaterunku wyżej wspomnianego regimentsfelczera, w wyniku których cierpi uboższa ludność i żołnierze. Oprotestował także wyznaczony przez magistrat na lazaret dla obu regimentów dworek Kulika usytuowany na Zarzeczcu. Prosił departament o zarządzenie, „aby stan wojskowy nie był przez miasto upodlonym i gnębionym”⁶⁹.

Dworek Kulika był dość obszernym domem, którego budowa nie została skończona z powodu braku pieniędzy i został przejęty przez miasto od dłużników. Po czym magistrat przeznaczył go na szpital dla pułków 4. i 6. Składał się z trzech izb mieszkalnych, dwóch spichlerzy na zboże, słodowni, suszarni, browaru, stajni i wozowni, jednej piwnicy dla gospodarstwa i dwóch do przechowywania trunków. Zdatne do zamieszkania były wspomniane trzy izby i słodownia. Zgodnie z wytycznymi magistratu mieli się w nich zmieścić: regimentsfelczerowie obu pułków z rodzinami i aptekami, podfelczerowie, chorzy żołnierze i ich dozorczy z żonami⁷⁰. Regimentsfelczer pułku 6. Jan Dacke miał zamieszkać w słodowni, gdzie kazano wstawić piec. Spichlerze przeznaczono na komory pułkowe, a w wozowni miano ulokować wozy sztabowe i kompanijne pułku 4. Zgodnie z regulaminem wojskowym z 1775 roku, te cztery izby mogłyby wystarczyć zaledwie na ulokowanie jednego lazaretu. Jednak przepis był wydany dla liczniejszych pułków niż 4. i 6., więc postanowiono w tych izbach umieścić chorych wraz z obsługą z obu pułków. Magistrat uzyskał na to zgodę z departamentu wojskowego pisząc „niesprawiedliwe raporta”, wobec czego regimentsfelczerowie z obu pułków mieli zamieszkać w lazarecie. Tym samym dla chorych, podfelczarów i dozorców z żonami zostały tylko dwie izby. Pewnego razu do lazaretu pułku 4. trafił żołnierz ze złamaną ręką. Po wyzdrowieniu miał wkrótce opuścić szpital, gdy w izbie umieszczono innego żołnierza „febrim putridam” (*febrisputrida* – zgorzel, gangrena, gorączka cuchnąca) mającego. Zaraził się wraz z trzema innymi żołnierzami, dozorcami, ich żonami i dziećmi. Ozdrowienie zmarł wraz z tym, który go zaraził. Pozostali z trudem zostali odratowani⁷¹. Tłumacząc się obawą zaistnienia podobnych przypadków regimentsfelczer 6. pułku zostawił dwie izby chorym, a sam wynajął sobie stancję w mieście, aby być bliżej pułku i w razie nagłego wypadku (co kilka razy miało miejsce) móc udzielić pomocy. Lazaret oddalony był o ćwierć mili od miasta. Pewnego razu zdarzyło się, że niespodziewanie wyrucił się koń, na którym siedział płk Belcour. Poturbowany i pokrwawiony przez półtorej godziny musiał czekać na opatrunek, ponieważ felczar i podfelczar przebywali wówczas w oddalonym lazarecie.

69 *Ibid.*

70 *Ibid.*, l. 50.

71 *Ibid.*, l. 50v.

14 września żołnierz 6. pułku Baranowski zmarł nagle „apopleksją tknięty”, ponieważ felczerzy byli w lazarecie i nie miał go kto ratować. Podobny przypadek miał miejsce 19 września, ale na miejscu był regimentsfelczer i zdołał pomóc żołnierzowi tegoż pułku Adamowiczowi, który także miał napad apopleksji⁷².

Władze Wilna w tej sprawie wielokrotnie kontaktowały się z departamentem wojskowym. Z początkiem 1783 roku poprzez plenipotentów Ksawerego Stephaniego i Joachima Heinricha Frobeena informowały, że z chwilą przybycia do miasta pułków 4. i 6. zajęto dwie kamienice na lazarety pułkowe i mieszkania dla felczerów. Tym samym usunięto z nich mieszczan. Chcąc przeciwdziałać niesprawiedliwości magistrat przygotował dom miejski na Zarzeczcu (wspomniany wyżej dworek Kuli-ka), który wyznaczył na lazarety i mieszkania felczerów. Pułk 4. umieścił tam lazaret i zakwaterował regimentsfelczera. Natomiast felczer 6. pułku jeszcze nie opuścił kamienicy ani nie wyprowadził lazaretu. Wobec czego prosili departament o interwencję z rozkazem opuszczenia kamienicy. 16 lutego 1783 roku departament nakazał gen. majorowi komenderującemu w I. dywizji Michałowi Grabowskiemu, aby zbadał sprawę i nakazał przeprowadzkę, jeśli miejsce było wygodniejsze⁷³. 24 sierpnia 1783 roku magistrat w piśmie do departamentu najpierw donosił o społecznym odbiorze wprowadzonego, ale jeszcze nie egzekwowanego „kwatergieltu”, wskazując że jedni właściciele i posesorzy uznają opłatę za „porządek dobrze obmyślany”, inni za „wymyślny podatek”. Wskazywano, że możniejsi mają możliwości unikania goszczenia oficerów, mimo że sami często nie mieszkają w swych nieruchomościach, podczas gdy „mniejszej rangi ludzie” muszą we własnych posesjach utrzymywać bezpłatnie oficerów z wyraźną dla siebie stratą. Wspominano, że lazarety bezprawnie „z krzywdą obywatelstwa” dotychczas utrzymywane w domach miejskich zostały znacznym kosztem kilku tysięcy złotych przeniesione. Tymczasem regimentsfelczer 6. regimentu nie chciał opuścić kamienicy w mieście, a plotka głosiła, że mimo rozkazu przeprowadzkę wstrzymał hetman polny (L. Tyszkiewicz) do dalszej dyspozycji departamentu bez podania przyczyny⁷⁴. Władze miasta powołały się na opinię pułkownika regimentu 4. Adama Papłońskiego, który poświadczył, że lazaret w Wilnie na Zarzeczcu „dość jest na oba pułki wygodny”⁷⁵.

W maju 1783 roku w Warszawie rotmistrz połocki Józef Żaba poskarżył się do departamentu wojskowego w imieniu własnego wuja – starosty woycieszyńskiego Karegi na pułkownika artylerii Tadeusza Stetkiewicza, że ten zajął mu kamienicę i zwoził tam zboże, przez co ją uszkodził. Stetkiewicz zaprzeczył, twierdząc, że mieszka gdzie indziej i płaci za stancję. Departament przyznał mu rację⁷⁶.

⁷² *Ibid.*, l. 51.

⁷³ *Ibid.*, l. 637.

⁷⁴ *Ibid.*, l. 639.

⁷⁵ *Ibid.*, l. 640.

⁷⁶ *Ibid.*, l. 660, 662. T. Stetkiewicz został pułkownikiem artylerii 22 maja 1773 r., a generałem majorem komenderującym w dywizji I 13 grudnia 1783 r. Więcej: Mariusz Machynia, Valdas

W tymże roku giser Jego Królewskiej Mości Piotr Zawadzki skarżył się na regimentsfelczera 6. regimentu Jana Dacke (Dakiego) zakwaterowanego w jego wileńskiej kamienicy, że ten mieszkając tam z żoną, czeladzią i psiarnią poczynił wiele szkód, m.in. „końmi i bydłem, oba dziedziczne gnojami zaprzętnął nigdy ich nie usuwając, przejść nie można było, podłogę w stancji zgnoił”. Skarga okazała się skuteczna. Uciążliwy lokator musiał opuścić lokum, ale na nowej kwaterze zachowywał się podobnie⁷⁷.

To tylko wybrane elementy mówiące o złożoności funkcjonowania i nietatwej codzienności artylerii i pułków polowych wojska litewskiego stacjonujących w Wilnie w epoce stanisławowskiej. Końcowym etapem funkcjonowania garnizonu wileńskiego wojska Wielkiego Księstwa Litewskiego było Powstanie Kościuszkowskie. Garnizon przestał istnieć 12 sierpnia 1794 roku wraz z upadkiem miasta i zajęciem go przez wojsko rosyjskie.

Źródła drukowane i literatura

Volumina Legum. Prawa, konstytucje i przywileje Królestwa Polskiego, Wielkiego Księstwa Litewskiego i wszystkich prowincji należących na walnych sejmach uchwalonych, t. VII, Petersburg: Nakładem Jozafata Ohryzki, 1860.

Buniewiczówna Janina, Cronemann Fryderyk Wilhelm (1739–1799), in: *Polski Słownik Biograficzny*, t. IV, Kraków: Nakładem Polskiej Akademii Umiejętności, 1938, p. 106.

Ciesielski Tomasz, Jazda koronna i Wielkiego Księstwa Litewskiego autoramentu narodowego armii Rzeczypospolitej Obojga Narodów w latach 1717–1776, in: *Do szarży, marsz, marsz... Studia z dziejów kawalerii*, t. 1, red. Aleksander Smoliński, Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2010.

Czepe Maria, Orman Elżbieta, Przemieniecki Nikodem, in: *Polski Słownik Biograficzny*, t. XXXVIII, Wrocław: Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1984–1985, p. 724–725.

Glemža Liudas, Vilniaus pilies įgula XVIII amžiaus antrojoje pusėje, in: *Lietuvos pilys*, 2010 (2009), t. 5, p. 146–167.

Kądziela Łukasz, Sapieha Kazimierz Nestor h. Lis (1757–1798), in: *Polski Słownik Biograficzny*, t. XXXV, Warszawa–Kraków: Instytut Historii, 1994, p. 52–67.

Machynia Mariusz, Kawaleria litewska w początkowym okresie działań Komisji Wojskowej Rzeczypospolitej Wielkiego Księstwa Litewskiego. Lata 1765–1766, in: *Do szarży marsz, marsz... Studia z dziejów kawalerii*, ed. Aleksander Smoliński, vol. 2, Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2012, p. 58–60.

Machynia Mariusz, Rakutis Valdas, Srzednicki Czesław, *Oficerowie Rzeczypospolitej Obojga Narodów 1777–1794. Spisy*, t. II: *Wojsko Wielkiego Księstwa Litewskiego. Sztab, kawaleria, artyleria, wojska inżynierskie i piechota*, Kraków: Księgarnia Akademicka, Wydawnictwo Naukowe, 1999.

Machynia Mariusz, Stetkiewicz Tadeusz h. Kościeszka (ok. 1745–1790), generał lejtnant wojsk litewskich, in: *Polski Słownik Biograficzny*, t. XLIII, Warszawa–Kraków: Instytut Historii PAN, 2004–2005, p. 498–499.

Rakutis, Czesław Srzednicki, *op. cit.*, p. 284; Mariusz Machynia, Stetkiewicz Tadeusz h. Kościeszka (ok. 1745–1790), generał lejtnant wojsk litewskich, in: *Polski Słownik Biograficzny*, t. XLIII, Warszawa–Kraków: Instytut Historii PAN, 2004–2005, p. 498–499.

⁷⁷ LVIA, f. SA, b. 18280, l. 664, 666.

- Michalski Jerzy, Nowak-Romanowicz Alina, Ogiński Michał Kazimierz, in: *Polski Słownik Biograficzny*, t. XXIII, Wrocław: Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1978.
- Rakutis Valdas, *LDK kariuomenė ketverių metų seimo laikotarpiu (1788–1792)*, Vilnius: Vaga, 2001.
- Rakutis Valdas, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės artilerija Vilniaus arsenale 1764–1792 m., in: *Vilniaus Žemutinė pilis XIV a. – XIX a. pradžioje: 2005–2006 m. tyrimai*, sudarė Liudas Glemža, Vilnius: Pilių tyrimo centras „Lietuvos pilys“, 2007, p. 111–140.
- Rakutis Valdas, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Karo komisija 1765–1776 m., in: *Karo archyvas*, 1998, t. XV, p. 60–90.
- Rakutis Valdas, Lietuvos kariuomenės organizaciją reglamentuojantys dokumentai 1717–1775 m., in: *Karo archyvas*, 2003, t. XVIII, p. 65–121.
- Šmigelskytė-Stukienė Ramunė, Glemža Liudas, Jurgaitis Robertas, Brusokas Eduardas, *Modernios administracijos tapsmas Lietuvoje: valstybės institucijų raida 1764–1794 metais*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2014.
- Urządnicy centralni Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV–XVIII wieku. Spisy*, opracowali Henryk Lulewicz i Andrzej Rachuba, Kórnik: Biblioteka Kórnicka, 1994.
- Urządnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego*, Spisy, t. III: *Księstwo Żmudzkie*, oprac. Henryk Lulewicz, Andrzej Rachuba, Przemysław P. Romaniuk, Andrzej Haratym, Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2015.
- Waniczkówna Helena, Czartoryski Adam Kazimierz, in: *Polski Słownik Biograficzny*, t. IV, Kraków: Nakładem Polskiej Akademii Umiejętności, 1938, p. 249–257.
- Żytkowicz Leonid, Pac Józef, in: *Polski Słownik Biograficzny*, t. XXIV, Wrocław: Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1979, p. 705–706.
- Махыня Мариуш, Войска Вялікага Княства Літоўскага ў пачатковы перыяд дзеянняў Вайсковай камііі Вялікага Княства Літоўскага, in: *Arche*, чэрвень 2011, nr 6 (105), p. 289–293.

MARIUSZ MACHYNIA – doktor nauk humanistycznych, historyk, archiwista, krajoznawca. Specjalizuje się w dziejach wojskowości i społeczeństwa późnonowożytnej Rzeczypospolitej Obojga Narodów, biografistyce, archiwoznawstwie i źródłoznawstwie XVIII–XIX w., archiwaliach dotyczących Rzeczypospolitej Polskiej i Polaków przechowywanych w archiwach państw powstałych po rozpadzie ZSRR i in.

VILNIAUS ĮGULA STANISLOVO AUGUSTO EPOCHOJE

MARIUSZ MACHYNIA

Nepriklausomas tyrėjas

Stanislovo Augusto epochos karinės įgulos Vilniuje istorija yra plati ir daugiaplanė. Šio straipsnio tikslas – remiantis naujais archyviniais šaltiniais signalizuoti apie taikų Vilniaus įgulos funkcionavimą aštuonioliktojo amžiaus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sostinėje. Tyrimo chronologinės ribos – nuo XVIII a. 7-ojo dešimtmečio vidurio (Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės karo komisijos įsteigimo) iki XVIII a. 10-ojo dešimtmečio pradžios (1794 m. sukilimo). Greta kitų klausimų straipsnyje aptariama įgulos sudėtis ir struktūra taikos metu, karių apgyvendinimo problemos bei kariuomenės atliekamos funkcijos, taip pat įgulai reziduojant mieste kylantys karių ir civilių gyventojų konfliktai. Kiti svarbūs kariuomenės istorijos aspektai, tokie kaip įgulos panaudojimas kariniuose veiksniuose ar Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Vyriausiojo Tribunolo vėliavos dislokavimas Vilniuje Tribunolo sesijų metu bei Vilniaus vaivadijos karinio dalinio istorija, nėra šio straipsnio objektas.

Aptarus įgulos sudėtį prieinama prie išvados, kad taikos metu tvarkai palaikyti Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sostinėje buvo dislokuojami vienas ar du nedideli pėstininkų ir artilerijos pulkai. Mieste taip pat retkarčiais pasirodydavo lietuvių kavalerija konkrečioms užduotims atlikti. Tik XVIII a. 10-ojo dešimtmečio pradžioje, įgyvendinant Ketverių metų seimo (1788–1792) nutarimus dėl kariuomenės didinimo, įgula buvo padidinta. Lietuvos artilerijos generolas Kazimieras Nestoras Sapiega į Vilnių perkėlė naujai suformuotą 7-ąjį pėstininkų pulką. Jam pavaldžius karinius vienetus (padidintą Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės artileriją su naujai sukurtu inžinierių korpusu bei 7-uoju pulku) K. N. Sapiega siekė sutelkti vienoje vietoje. Kariuomenės padidėjimas sukėlė papildomų problemų dėl karių apgyvendinimo. Iki karo su Rusijos imperija pradžios 1792 m. balandį Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės artilerijoje tarnavo 548 kariai (1064 etatai), o rugsėjį – 910 karių (1137 etatai), inžinierių korpuse buvo apie 40 karių. 7-ajame Lietuvos fuzilierių pulke balandį tarnavo 789 kariai, o iki 1792 m. rugsėjo jų skaičius išaugo iki 1086 (1440 etatų). Vien artileristų skaičius XVIII a. 10-ojo dešimtmečio pradžios Vilniuje pranoko visą ankstesnių metų Vilniaus įgulos karių dydį.

Be karo tarnybos, Vilniaus įgulos kariai vykdė policijos ir tvarkos palaikymo funkcijas, įskaitant patruliavimą, nusikaltimų prevenciją, o dažnai ir teismo sprendimų vykdymą. Kariai talkino mokesčius renkantiems pareigūnams, prižiūrėjo mokesčių surinkimo procesą, gabeno siuntas, taip pat vykdė konvojaus funkcijas.

Reikšminiai žodžiai: Vilnius, Vilniaus karinis garnizonas, Lietuvos kariuomenė, Lietuvos artilerija.